

jobban lekötötték egyéb tevékenységek: mozdonyvezetői, hajógépészi és hajóskapitányi vizsgát tett, és a Duna Gőzhajós-Társaságnál kapitányi beosztásban dolgozott is. Fizetést nem kért, és amikor elege lett a munkából, egyéni módját választotta lemondásának benyújtására (Anon., 1905): „...egy szép napon elhatározta, hogy visszavonul ettől a mesterségtől. Az elhatározását a cselekedettel ünnepelte meg, hogy a hajójával nekiment egypár dunai malomnak és – fölfordította őket. Nem esett hiba se emberben, se vagyonban, mert Konkoly Miklós nagy előrelátással rendezte a tréfát; a fölfordult malmok tulajdonosainak pedig busásan megtérítette kárukat. Csak éppen a gőzhajós társaság ijedt meg, a mely aztán nem is kért tovább a tréfás kapitány szíves szolgálatából.”

Nagyon érdekelte a zene is. A *Fővárosi Lapokat* rendszeresen tudósította müncheni Wagner-előadásokról. Zenét is szerzett: nyi-

tányt írt *Jókai Mór Milton* című drámájához, ennek 1876. április 3-án volt a bemutatója (3. kép). Rózsavölgyi és társa műkereskedésében pedig kapható volt „Több is veszett Mohácsnál,” és „Helyre Kati,” lassu és csárdás; zongorára alkalmazta Konkoly Miklós.

Konkoly Thege Miklósnak a magyarországi csillagászat újjáélesztésében, fejlesztésében, népszerűsítésében végzett munkája felbecsülhetetlen. Mindezt saját pénzből finanszírozta évtizedeken át, míg végül 1899-ben a magyar állam belátta, hogy civilizált ország nem létezhet csillagvizsgáló nélkül, és átvette a magáncsillagdat. Az intézmény, ha nem is eredeti helyén, hanem Budapesten, ma is él, és alapítójának nevét viseli: az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézete.

Kulcsszavak: *Konkoly Thege Miklós, tudománytörténet, csillagászat, spektroszkópia, Jupiter*

IRODALOM

- Anon (1883): Konkoly's Astronomical Instruments. *Science* 2, 202–203. DOI: 10.1126/science.ns-2.28.202-a • http://www.jstor.org/stable/1759304?seq=1#page_scan_tab_contents
- Anon (1905): Egy katona emlékei. *Budapesti Hírlap*. 139. május 19., 1–4.
- Huggins, William (1882): Comets, *The Nineteenth Century* 12, 270–281.
- Kobold Ármin [Hermann Kobold] (1881): Adatok Jupiter forgási elemeihez. *Értekezések a matematikai tudományok köréből*. 8, 9. • http://real-eod.mtak.hu/2746/1/Matematikai_ertekezesek_8_kotet_9_szam.pdf
- Konkoly Miklós (1877): 160 álló csillag színeképe. *Értekezések a matematikai tudományok köréből*. 5, 10. • http://real-eod.mtak.hu/1705/1/Matematikai_ertekezesek_5kotet_10szam.pdf
- Konkoly Miklós (1882): Adatok Jupiter és Mars fizikájához az 1881. évi megfigyelésekből. III., *Értekezések a matematikai tudományok köréből*. 9, 7. • http://real-eod.mtak.hu/1604/1/Matematikai_ertekezesek_9_7.pdf

- Konkoly Miklós (1887): Spectroskopische Beobachtung der Sterne zwischen 0° und –15° bis zu 7,5ter Grösse, *Beobachtungen angestellt am Astrophysikalischen Observatorium in O Gyalla*, 8, II. Theil.
- Lockyer, Norman (1889): The Origin of Celestial Species. *Harper's New Monthly Magazine*. 78, 578–598.
- Trowbridge, C. C. (1924): Spectra of Meteor Trains. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*. 10, 24–41. • <http://www.pnas.org/content/10/1/23.full.pdf>
- Varga Péter – Szabados László (szerk.) (2013): 150 éve született Kövesligethy Radó. *Magyar Tudomány*. 174, 1, 1–72. • <http://www.matud.iif.hu/MT201301.pdf>
- Vargha Magda (2001): Konkoly Thege Miklós magyar nyelvű írásai. *Magyar Tudomány*. 162, 7, 867–880. • <http://www.matud.iif.hu/o1jul/vargha.html>
- Zsoldos Endre (2002): Kövesligethy Radó, Jókai Mór és az Androméda-köd. *Aetas*. 17, 2–3, 206–211. • <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00022/2002-2-3-17.html>

SCHÜTZ ÖDÖN (1916–1999) EMLÉKEZETE

Vásáry István

az MTA levelező tagja, professor emeritus,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Török Filológiai Tanszék
vasaryi@gmail.com

Száz éve született és nincs még húsz éve sem, hogy távozott körünkől Schütz Ödön, aki még sokunk emlékezetében él elevenen. „Régi”, évtizedekkel vagy akár egy évszázaddal azelőtt elhunyt tudósokat, akikhez személyes ismeretség nem fűzött senkit, bizonyos fokig objektívebben tudunk megítélni, mint az épphogy távozott kedves kollégát, akit hajlamosak vagyunk a „de mortuis nil nisi bene” elve alapján felértékelni. Ugyanakkor nagy előnye is lehet annak, hogy szubjektív emlékünk van az emberről, mert így a tudós emberi oldala is jobban beépülhet az értékelés folyamatába. Mindenesetre megpróbálok egyensúlyt tartani a személyes emlékek és az objektív értékelés között. Az is sajátja ennek az írásnak, hogy szinte elsőként vállalkozik egy nemrég elhunyt tudós életművének rövid értékelésére, melynek lényegében még nincs szakirodalmi háttere. Kezdjük az életúttal, dióhéjban.

Schütz Ödön 1916. március 29-én született Budapesten, tisztos polgári családban. 1925–33 között a Fasori Evangélikus Gimnáziumnak volt a tanulója jó nyolc éven keresztül. Ez egy dicső iskola volt, melyet 1823-ban alapítottak a pesti evangélikusok, s 1904-ben vonult át mai végleges helyére, a Városligeti (akkori nevén Vilma királynő) fasorba. A fasori gimnázium 1904 és 1952 között nemcsak

a hazai evangélikusságnak, hanem az egész magyar középiskolai oktatásnak igazi fellegvára volt, nagyszerű tanári karral és ambiciózus diákokkal. Évtizedeken át a pesti polgárság iskolájának tartották, melynek nyitott és liberális szellemét az is mutatta, hogy a lutheránusok mellett jelentős számban katolikusok, reformátusok és zsidó származásúak is látogatták az iskolát. A gimnázium méltán büszke rá, hogy két Nobel-díjast adott a világnak: itt tanult Wigner Jenő fizikus és Harsányi János közgazdász, és számos más világhírű tudós is tanult a gimnázium falai között. Itt érettségizett tehát Schütz Ödön, 1933-ban. Utána rögtön a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be, magyar–német szakon, egyben a Báró Eötvös József Collegium tagja lett. Érdeklődése elsősorban a magyar és finnugor nyelvészet körül forgott már gimnazista kora óta, majd török és belső-ázsiai irányban tolódott el, és a magyar őstörténet kérdései is izgatták. Tanárai között olyan kiválóságok voltak, mint Gombocz Zoltán, Zsirai Miklós, Németh Gyula és Ligeti Lajos. De a tanulók között is sok kiemelkedő tehetség volt, Schütz nemzedékének tagjai közül a turkológus Halasi Kun Tibor (1914–1991), a Belső-Ázsia-kutató Sinor Dénes (1916–2011), az arabista és őstörténész Czeglédy Károly (1917–1996) és a történész

és turkológus Györffy György (1917–2000). E „nagy nemzedék” tagjait a barátság szálai is összefűzték egész életükön keresztül.

A háború után nem sokkal, 1948-ban irodalomtörténetből doktorált Szegeden, *Kosztolányi Dezső mint műfordító* című disszertációjával, mely kiadatlan maradt. 1949-ben az MTA akkor megalakult Történettudományi Intézetébe került, s húsz éven át volt ezen intézet munkatársa. 1969-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Belső-Ázsiai Tanszéke mellett működő Altajisztikai Kutatócsoporthoz ment át, rögtön annak megalakulása után. Schütz új és nyugodtabb munkakörét egyértelműen a kutatócsoportot létrehozó Ligeti Lajosnak köszönhette.

1957 óta folyamatosan tartott órákat az egyetemen, később címzetes egyetemi tanár is lett. 1973-tól gyakran járt külföldön, főleg Bloomingtonban oktatott mint vendégtanár, és volt konferenciák rendszeres előadója. 1980-ban lett a tudományok doktora, 1987-ben ment nyugdíjba. 1989-ben életművéért a Permanent International Altaistic Conference a Gold Medal of the Indiana University Prize for Altaic Studies érmet adományozta neki, 1990-ben pedig a jereváni Örmény Tudományos Akadémia külső tagjává választották. Nyolcvanadik születésnapjára 1996-ban a Magyar Köztársasági érdemrend tisztikeresztjével tüntették ki.

Számos külföldi tudós társaságnak volt tagja, így több más egyesület mellett az American Oriental Societynek és a Türk Dil Kurumununak. Ritka tudományos és emberi teljesítmény volt, hogy mind az örmény, mind a török tudományos világ elfogadta, tisztelte és kedvelte őt.

Publikálni viszonylag későn, harmincöt évesen kezdett, de utána folyamatosan írt.

Alapos nyelvi és irodalmi műveltséggel rendelkezett (angol, német, francia, orosz; görög, latin; finn, török; örmény). Első érdeklődése, még gimnazista korában a magyar nyelv és a finnugrisztika volt, de végül mégsem lett belőle finnugrista, mert Németh Gyula és Ligeti Lajos hatására a török nyelvekkel kezdett foglalkozni.

Tudományos működésének három nagy területét különböztethetjük meg: 1. turkológia (a török nyelvek és török népek története); 2. Belső-Ázsia és Kelet-Európa mongol korszaka (13–14. sz.); 3. armenisztika és magyar–örmény kapcsolatok.

Kétségtől a legtöbb nívumot az *Armeno-Turcica* adja Schütz kutatásaiban, azaz az örmény-kipcsak nyelv és kultúra feltárása. Mi az örmény-kipcsak nyelv, kik és hol beszéltek, hol keletkezett, meddig élt, milyen emlékei maradtak fenn Bécs és Velence könyvtáraiban, valamint a lengyel, ukrán és örményországi gyűjteményekben, s végül milyen török nyelv volt? — sorjáznak a kérdések.

Az örmény-kipcsak nyelv a 16–17. században a történeti Lengyelország területén, elsősorban a keleti lengyel és nyugati ukrán határvidéken beszélt és írott török nyelv volt, beszélői azok az örmények voltak, akik a 15. század folyamán kerültek a Krímből erre a területre. Az örmény közösségek fő központjai Podóliában (elsősorban Kameniec Podolski) és Galíciában (elsősorban Lwów/Lemberg) voltak. E területek több népnek és nyelvnek adtak otthont: oroszok, ukránok, zsidók és németek évszázadok óta együtt éltek és hoztak létre egy sajátos multikulturális közegzet. Az örmények szórványosan már a II. században is megjelenhettek a Krímben, a szeldzsuk hódítás és a főváros Ani elpusztítása után, de a többségük a 13. századi tatár-mongol pusztítás elől menekülve jutott el a

Krímben. Itt az Arany Horda kánjainak fennhatósága alá kerültek, majd a tatár uralkodóház krími ága, a Girej-dinasztia hatalomra jutásával (1453) a krími tatárok adófizetői lettek. Az épp hogy csak önállósult Krími Kánság rövidesen, 1475-ben Kaffa oszmánok általi elfoglalása után az Oszmán Birodalom vazallusa lett. Ez lehetett az az időszak, amikor az örmény emigráció elindult több hullámban a Lengyel Államszövetség (*Rzeczpospolita Polska*) területére, a lengyel–ukrán határvidékre.

Az örmények a Krímben mindennapi nyelvüket az ott beszélt tatár dialektusra váltották fel, s az örményt csak egyházi célokra használták mint a magasabb műveltség nyelvének. Új tatár nyelvüket is a hagyományos örmény ábécével kezdték el lejegyezni, s ezt a nyelvet nevezte el a későbbi kutatás a 20. században először örmény-tatárnak, majd örmény-kipcsaknak. Bár az örmény-kipcsak nyelv kétségtől a Krímben jött létre, szövegemlékeik, azaz örmény betűkkel írt tatár (kipcsak) szövegek csak a lengyel–ukrán területről maradtak fenn. A legtöbb írott emlék Velence és Bécs örmény mechitaristáinak kolostoraiban őrződött meg, de Lembergben (ma L'viv Ukrajnában) és Lengyelország nagy könyvtáraiban is sok munkát tartanak számon. Ezen emlékek modern kutatása az 1950-es években indult el, az ún. Kamenyeci Krónika kiadásával. E munka egy lemergi örmény papcsalád három nemzedékének történeti feljegyzéseit tartalmazza, sok esetben a szemtanú hitelességével. Mind nyelvi, mind történeti szempontból figyelemreméltó munka. Először Jean Deny, a kiváló francia turkológus 1957-ben adta ki a krónika párizsi töredékét (Deny, 1957), majd Schütz Ödön a teljes velencei kéziratból közölte az 1620–1621-es eseményeket, a cecorai és khotini háborúra

vonatkozó feljegyzéseket (Schütz, 1968), a teljes krónika addig kiadatlan, maradék részzeit pedig Vásáry István adta ki nem sokkal később (Vásáry, 1969). Schütz Ödön könyve a kamenyeci krónika legfontosabb részeinek kiadását, annak fordítását, filológiai és nyelvtörténeti magyarázatait tartalmazza. A munka a mai napig az örmény-kipcsak filológia jeles alkotása.

Az örmény-kipcsak nyelv mind művelődéstörténetileg, mind nyelvészetileg hallatlanul érdekes jelenség. Nyelvileg, nem véletlenül, az 1300-as évek első felében keletkezett *Codex Cumanicus* kun nyelvjárásaihoz és a karaim nyelvhez áll legközelebb. Utóbbi az örménnyel mutat érdekes párhuzamokat: itt a krími karaita (karaim) zsidó közösség által átvett kipcsak nyelvről van szó, melyet vallási és kulturális hagyományaiknak megfelelően, héber betűkkel írtak. Ugyanakkor érdekes különbség, hogy a karaimok már a Krímben használták írásban is kipcsak nyelvüket, míg a krími örmények kitarítottak az örmény mellett, s emlékeiket csak Lengyelországban kezdték örmény-kipcsakul írni.

Az örmény-kipcsak területen Schütz számtalan kiváló tanulmányt és rövidebb-hosszabb cikket publikált, elsősorban angol és német nyelven, s ezekkel beírta nevét az örmény-kipcsak filológia legkiválóbb művelői közé.¹

Az örmény-kipcsak filológia mellett a krími, perzsiai és ciliciai örmények történetének is kiváló szakértője volt, erről számos munkája tanúskodik.²

¹ Mindössze párat emelnék ki ezek közül itt, ezek a következők: Schütz, 1961; Schütz, 1962; Schütz, 1971; Schütz, 1976; Schütz, 1987. Ilyen tárgyú cikkeinek széles körű gyűjteménye: Schütz 1998.

² A legfontosabbak ezek közül: Schütz, 1975; Schütz, 1977; Schütz, 1980; Schütz, 1988.

Különösen kedvelt területe volt történeti kutatásainak a mongol kor (13–14. század), amelynek örmény aspektusai mellett a kaukázusi mongol hódítást és a perzsiai mongolok, az ún. ilkánok és egyiptomi mamlukok harcát is vizsgálta.³

Három munkája volt készülöben, melyek közül csak az első jelent meg, az is poszthumusz műként. A Halasi-Kun Tibor által Jemenben fölfedezett ún. *Raszulida Hexaglott* egy hatnyelvű szójegyzéket tartalmaz (arab, perzsa, török, bizánci görög, mongol és örmény), melyet arab betűkkel al-Afdāl al-'Abbās, a hatodik raszúlida uralkodó (uralk. 1363–1377) írt. A nagyjelentőségű munka nemzetközi együttműködés keretében jelent meg az ezredfordulón (Golden (ed.), 2000), melynek kiadói és szerzői Halasi-Kun Tibor, Ligeti Lajos, Peter Golden és Schütz Ödön voltak. Schütz a ciliciai örmény nyelvi anyag kiadását készítette el példaszerűen.

Másik két munkája nem jelent meg a mai napig. Az egyik a ciliciai örmény uralkodónak, Hetumnak (Hayton) (uralk. 1226–1269) ófrancia nyelven készített *Flor des estoires* című híres történeti munkájához készített részletes annotáció, mely remélhetőleg E. Mickel angol fordításával együtt fog megjelenni.

Végezetül sokáig készítette Schütz Ödön a 7. századi, gyakran hibásan Movses Khorenac'i-nak (vagy Anania Širakac'i-nak) tulajdonított névtelen *Örmény Földrajz* „barbár” népekről szóló fejezeteinek részletes kommentárját. E műve, a *Barbarian Confines of the 7th-century Armenian Geography*, ha megjelenhet, alapvetően fog hozzájárulni a nyugati

steppevidék korai történetének jobb megértéséhez és tanulságokkal szolgálhat a korai magyar történet bizonyos kérdéseire.

Összefoglalás

Schütz Ödön a magyar orientalisztika legmesebb hagyományainak folytatója volt, közvetlenül Németh Gyula és Ligeti Lajos nyomdokában járt. Ismereteinket elsősorban az örmény anyag bevonásával gazdagította. Alapos, filológiai megbízható tudós volt, annak ellenére, hogy enciklopédikus tudása megakadályozta, hogy a mára szinte egyeduralkodóvá vált szaktudós típusává legyen. Ugyanakkor egy jól körülhatárolható új kutatási terület, az örmény-kipcsak filológia úttörő alakja lett, s egyben a hazai armenisztika megújítójaként és legnagyobb képviselőjeként tarthatjuk számon.

A tudós nemcsak művével, de személyiségevel is hat. Schütz Ödön hallatlanul szerény, alázatos, kedves és nyájas ember volt. Nem volt ellensége, a malícia hiányzott egyéniségéből (de ironiája volt). Nem volt tülekedő, karrierista, másan átgázoló. Szelíd megértés volt benne. Egyszóval: szeretetreméltó ember volt. Tudománya és élete egy erkölcsös ember tükröképe. Mindezzel megtévesztett bennünket: a tisztességet és szelídséget az ember sokszor hajlamos az erőtlenség, élhetetlenség és középszerű jelének tekinteni. Sokra tartottam és szerettem, de miután újra átnéztem életművét, „most látom, milyen óriás ő”, s ráébredtem, hogy Schütz Ödön maradandó tudományos életművet hagyott hátra, emléke elevenen él az őt tisztelő és szeretők körében.

Kulcsszavak: Schütz Ödön, orientalisztika, armenisztika, turkológia, örmény-kipcsak, Krim

IRODALOM

- Deny, Jean (1957): *Larméno-coman et les «éphémérides» de Kamieniec (1604–1613)*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- Golden, Peter Benjamin (ed.) (2000): *The King's Dictionary. The Rasulid Hexaglott: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*. (Handbuch der Orientalistik VIII/4.) Brill, Leiden–Boston–Köln
- Schütz, Edmond (1998): *Armeno-Turcica. Selected Studies*. Indiana University, Bloomington, Indiana
- Schütz, Edmond (1968): *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish–Turkish Wars in 1620–1621*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 11) Akadémiai, Budapest
- Schütz Ödön (1959): A mongol hódítás néhány problémájához. *Századok*. 93, 209–232.
- Schütz, Edmond (1961): An Armeno-Kipchak Print from Lvov: *Acta Orientalia Hungarica* 13, 123–130.
- Schütz, Edmond (1962): Armeno-Kipchak Texts from Lvov (A.D. 1618): *Acta Orientalia Hungarica*. 15, 291–309.
- Schütz, Edmond (1971): Armeno-kiptschakische Ehekontrakte und Testamente: *Acta Orientalia Hungarica*. 24, 265–300.
- Schütz, Edmond (1973): Tatarenstürme in Gebirgsgeleände (Transkaukasien 1220, 1236): *Central Asiatic Journal*. 17, 253–273.
- Schütz, Edmond (1975): Eine armenische Chronik von Kaffa aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts: *Acta Orientalia Hungarica*. 29, 133–186.
- Schütz, Edmond (1976): Armeno-Kiptschakisch und die Krim. In: Káldy-Nagy Gyula (ed.): *Hungaro-*

Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Loránd Eötvös University, Budapest, 185–205.

- Schütz, Edmond (1977): The Tatar People in the Crimea: *Acta Orientalia Hungarica* 31, 77–106.
- Schütz, Edmond (1980): The Stages of Armenian Settlements in the Crimea: *Transcaucasica* 2. *Quaderni del Seminario di Iranistica, Uralo-Altaistica e Caucasiologia dell'Università degli Studi di Venezia*. Venezia, 116–135.
- Schütz, Edmond (1987): An Armeno-Kipchak Document of 1641 from Lvov and its Background in Armenia and in the Diaspora. In: Kara György (ed.): *Between the Danube and the Caucasus*. Akadémiai, Budapest, 247–330.
- Schütz, Edmond (1988): Örmények kitelepítése Perzsiába. Az 1604-es 'nagy szürgün', örmény források alapján: *Keletkutatás*. 2, 50–66.
- Schütz, Edmond (1990a): Armenia: a Christian Enclave in the Islamic Near East in the Middle Ages. In: Gervers, Michael – Bikhazi, Ramzi Jibrán (eds.): *Conversion and Continuity: Indigenous Christian Communities in Islamic Lands Eighth to Eighteenth Centuries*. (Papers in Medieval Studies 9). Toronto, 217–236.
- Schütz Ödön (1990b): Ilkánok és mamlukok harca a Szentföld hátszögéért. *Keletkutatás*. 2, 3–21.
- Schütz, Edmond (1991): The Decisive Motives of Tatar Failure in the Ilkhanid–Mamluk Fights in the Holy Land. *Acta Orientalia Hungarica*. 45, 3–22.
- Vásáry S. [István] (1969): Armeno-Kipchak Parts from the Kamenets Chronicle. *Acta Orientalia Hungarica*. 22, 139–189.

³ E témakörben írt legfontosabb munkái: Schütz, 1959; Schütz, 1973; 1990a; 1990b; 1991.